

DR. TRAN DÁNIEL

PhD-hallgató

A KRITIKAI DISKURZUSELEMZÉS LEHETŐSÉGEI AZ UZSORA JELENSÉGÉNEK KUTATÁSÁBAN – EGY MÓDSZERTANI KÍSÉRLET

E tanulmányban kritikai diskurzuselemzés módszeréről, e módszer alkalmazásának a relevanciájáról szeretnék beszélni doktori kutatási témám, az uzsora vonatkozásában. Tanulmányomban ismertetni fogom a kritikai diskurzuselemzés módszerét, és szemléltetéstül egy ezen metodológiával lefolytatott, a doktori témámhoz kapcsolódó kutatást, ám mindezek előtt egy rövid magyarázattal kívánok szolgálni arra, miért is foglalkozom e kérdéssel.

2016. június 10. napján az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának Doktori Iskolája doktorandusz-konferenciát szervezett, amelyre több PhD hallgató társammal is a legszűkebb kutatási területünk, a doktori tématerünk szerint vizsgált jelenség fogalmának konceptualizálását tűztük ki célul. Ekkor szembesültem vele először, hogy a nemzetközi szakirodalomban az uzsora szinonimájaként alkalmazott számos kifejezés mennyire eltérő jelentésárnyalatokkal rendelkezik, milyen sokféle jelenség leírására is szolgálnak az uzsora angol nyelvű szóváltozatai. Az uzsora különböző angol nyelvű kifejeződéseiben lehet hangsúlyos a magánjogi, magánhitelezői elem, a vallásos jelentésárnyalat vagy akár a jelenség erőszakos jellege is, attól függően, hogy mely kifejezést alkalmazzuk.

A 2016-os konferencián elsősorban arra használtam fel a változatos szakirodalmi terminusok elemzését, hogy a különböző jelentéstartalmú fogalmak elhatárolása révén a kutatásom hátralévő részében alkalmazandó uzsorafogalmat meghatározzam. Mondhatjuk, bár elengedhetetlen segítséget nyújtott a témával kapcsolatos előképzettség, ez jelentős részben mégis egy nyelvészeti, hermeneutikai tevékenység volt. Miután ezzel a munkával elkészültem, a kutatott jelenség fogalmának konceptualizálásáról szóló előadásomat azzal a hallgatóságnak címzett feltételezéssel nyitottam, miszerint *„amikor azt mondom, „uzsora”, nyilvánvalóan mindenkinek megfogalmazódik a fejében egy elképzelés arról, hogy miről is fogok beszélni, ugyanakkor ha mindenki elmondaná a maga uzsoráról alkotott képzetét, valószínű, hogy ezek az elképzelések nem fednék le teljesen egymást”*.

Visszatekintve az 2016-os kari konferenciára rá kellett jönnöm, hogy ez a feltételezés e tanulmánynak is megfelelő felütése lehet. Hiszen mi is lehetne alkalmasabb hasonlat a diskurzuselemzés módszerének szemléltetéséhez, mint egy teremnyi ember, aki ugyanarról a jelenségről hasonló, de minden bizonnyal egy-egy pontban valamelyest bizonyosan, de akár radikálisan is eltérő állásponton van?

De mi is ez a sokat emlegetett kritikai diskurzuselemzés?

A kritikai diskurzuselemzés egy olyan interdiszciplináris, elsősorban társadalomtudományokra jellemző megközelítés, amely a nyelvet mint társadalmi kommunikációt vizsgálja. A tudományos paradigmák közül a kritikai paradigma az, amely a legnagyobb jelentőséget tulajdonítja a nyelvnek.

A kritikai irányzatokban domináns az az elképzelés, hogy a nyelv nem egyszerűen egy deskriptív eszköz, hanem egy valóságteremtő erővel rendelkező médiuma a jelentéseknek. A vizsgált jelentések nyelvi kifejeződései konstrukciók, amelyek nem lehetnek értékmentesek: a beszélő alanya és a beszéd tárgya egybeolvad, és a konkrét kifejezésekben, kifejezésmódokban szükségképpen megjelenik a beszélő kifejezéshez kapcsolódó diszpozíciója is. Nem valami már adottat és létezőt fejezünk ki, a megválasztott kifejezésmód szükségképpen magában hordozza a saját szubjektív hozzáállásunkat is a kifejezés tárgyához.

A kritikai irányzat azonban még ezen is túlterjeszkedik: a nyelv ebben a megközelítésben nem egyszerűen szükségképpen szubjektív és konstruált, de a mögöttes jelentéstartalma céllal is rendelkezik. Egy adott kérdéskör tematizálásának téje van: a kifejezés megválasztásával a beszélő egyben igényt tart az adott jelenség értelmezése fölötti kontrollra. A kritikai irányzat szerint tehát a társadalmi kommunikáció mögött érdekek, még hozzá legtöbbször hatalmi érdekek állnak, és ezek tetten érhetőek a diskurzusból. Különösen tetten érhetőek ezek a hatalmi érdekek és tematizációs igények a politika, ezen belül is a kriminálpolitika szférájában. Bourdieu szerint a politikai vitában a diskurzus téje a társadalmi világ formálása (Glózer, 2007). Egy aktuális példával élve: a közbeszédben a nem magyar állampolgárok magyar jog által ismert, elismert és különböző szintű védelemben részesített státuszai (menekült, menedékes, oltalmazott, tartózkodási engedéllyel rendelkező, letelepedett) mellett egy új és rivalizáló címkeként jelent meg a közbeszédben a jog számára ismeretlen, de rövid idő alatt rendkívül népszerűvé vált gazdasági bevándorló minőség.

Sok hasonló példát fel lehetne még hozni, de tévedés lenne azt gondolni, hogy a kritikai diskurzuselemzés pusztán tartalomelemzésre szorítkozna. Fairclough, aki a diskurzust valóságához való aktív viszonyként írja le, három fő jellegzetesség kapcsán tartja megközelíthetőnek, vizsgálhatónak azt. Ezek a műfajok, diskurzusok és stílusok, ahol a műfajok kifejezetten a diskurzus keretezésére szolgálnak (pl. politikai beszéd, mise, rapzene), a diskurzusok azok az eszközök, amelyeken ugyanazon jelenség aspektusai eltérő nézőpontból is megismerhetőek; és a stílusok pedig azok a jellegzetességei a kommunikációnak, amelyek valamilyen módon a hovatartozást és a hovatartozás azonosítását hivatottak elősegíteni (Weinstein, 2007).

Ha nagyon röviden össze akarnám foglalni, akkor a kritikai diskurzuselemzés a kommunikáció mint társadalmi létmód előbbieken ismertetett jellegzetességeit hivatott leleplezni úgy, hogy a szövegek rejtett, közvetlenül nem hozzáférhető tartalmát és az abban rejlő összefüggéseket megtalálja, feltárja és okaira magyarázattal szolgáljon (Glózer, 2007).

Michel Foucault szerint a tudatosított világnézeti rendszerek és a közgondolkodás fejlődésének tényeit és törvényszerűségeit vizsgáló eszmétörténet szemléletét szükségképpen váltja a

kritikai diskurzuselemzés megközelítése, és elmondható, hogy a rivalizáló diskurzusok megértése révén kerülhetünk közelebb a posztmodern korszak megértéséhez is (Glózer, 2007).

A kritikai diskurzuselemzés mint megközelítés az uzsorát övező számos tágabb jelenség körében meghatározó és általam relevánsnak tartott következtetésekre jutott. Ezen jelenségek közül is legfontosabbnak emelném ki a szegénységet. Ahogy tanulmányom elején ígértem, ezúton röviden ismertetek egy kritikai diskurzuselemzéssel készült kutatást.

A szóban forgó kutatás Karen Brock, Andrea Cornwall és John Gaventa *Power, knowledge and political spaces in the framing of poverty policy*, tehát szabad fordításban: Hatalom, tudás és politikai terek a szegénységpolitika keretezésében című tanulmánya.

E kutatás célja a szegénységpolitika formálása és teremtése dinamikájának a feltérképezése volt. A szerzők elsődlegesen a tudás, a hatalom és az ágencia a szegénységpolitika alakításában megjelenő közjátékának vizsgálatával foglalkoztak.

Ennek első lépéseként azonosították a szegénységpolitika alakításának különböző pozíciókat elfoglaló aktorait. A kutatók fontosnak tartották hangsúlyozni, hogy a különböző aktorok közötti hatalmi viszonyok meghatározóak a közöttük történő interakciók tekintetében. Annak érdekében, hogy a szegénységről való gondolkodás különböző feltörekvőben lévő szemléleteit megértsék, azok kialakulásukhoz, tehát a szegénységről való gondolkodás történelmi előzményeihez nyúltak vissza. Ezek megidézése után a kutatás egy áttekintéssel szolgált a szegénység okairól és lehetséges megoldásairól szóló narratívákról, és ami a legfontosabb, azokról a politikai terekről, ahol ezek a szegénységről beszélő különféle narratívák elhangozhatnak. A szerzők kutatásának legérdekesebb része a kirekesztés és befogadás ezen színtereken lejátszódó dinamikáiról szól. A kutatás két teret vizsgált, egy meghívásos részvételen alapuló felülről szervezett politikai teret és egy autonómabb, befogadóbb, alulról szerveződő teret.

Az egész kutatás átfogó célja volt, hogy a különféle narratívák és aktorok ezen tereken megvalósuló interakcióin keresztül jobban megértsük, hogy a hatalom és a tudás hogyan keretezheti a politika kialakításának folyamatát. A Brock, Cornwall és Gaventa által elkészült mű a társadalmi jelentésképzés és a szimbolikus térbenélés, térfoglalás legizgalmasabb kérdéseire kísérel meg választ adni a szegénységgel kapcsolatban. Nem csupán arról van szó, hogy a narratívák és aktorok között milyen minőségű interakciók zajlanak le, de arról is, hogy egyes narratívák vagy aktorok hogyan rekesztődnek ki, őket esetlegesen hogyan zárják el magától az interakció lehetőségétől is (Brock, Cornwall & Gaventa, 2001).

Fontosnak tartom kiemelni, hogy a szerzők a szegénységpolitika kialakításának vizsgálatkor nem csak arra fókuszálnak, hogy ki szervezi a szakpolitikát, hanem sokkal inkább arra, hogy ki marad ki belőle, és miért. A formálisan kreált fórumokon és meghíváson alapuló folyamatoknál a legalapvetőbb kérdéseknek tartják, hogy kit hívnak meg? A meghívottak kinek az igényeit képviselik? Mely csoportok azok, amelyek képviselői még a részvétel lehetőségétől is elesnek?

Ahogy az a fentiekből kitűnik, a kritikai diskurzuselemzés kiváló eszköze lehet a társadalmi kommunikáció vizsgálatának. Saját kutatási témám, az uzsora szempontjából e megközelítés jelentősége nagy. Az uzsoráról rendelkezésre álló tudásunk szerint ez a jelenség szükségszerűnek, de legalábbis eltűntethetetlennek tűnik hazánk kisvárosaiból, falvaiból. Az uzsoráról szóló tudományos diskurzus egyik legfeszítőbb kérdése, hogy vajon egy súlyosan kizsákmányoló és a szegénységet konzerváló cselekményről beszélhetünk, vagy egy olyan hiánygazdaság szülte szükségszerű gazdasági jelenségről, amelynek kriminalizálása felesleges. Az uzsoráról szóló közbeszéd tárgya az uzsora etnikus és/vagy szegényeket érintő jellegének kérdése – vajon ez kapcsolatban állhat-e azzal a jelenség elterjedtségéhez képest a gyakorlatban csekély figyelemmel, amellyel a nyomozó hatóságok vizsgálják az uzsoraügyeket? Ez azért fontos kérdés, mert az uzsorások személye a legtöbb településen közismert és a nyomozó hatóságok által is ismert.

Az is figyelemreméltó tény, hogy bár az általános értelemben vett uzsora a társadalom minden szintjén jelen lévő jelenség, ennek ellenére az uzsora kapcsán elsősorban annak telepszerű körülmények között megjelenő változata jut a legtöbbek eszébe. Ez a torzulás óhatatlanul megidézi Bourdieu egyik gondolatát, jelesül azt, hogy a mindenkori autoritás a „*kinyilatkoztatásaival, tekintély-beszédével és a tér tartományában megvalósított határolásokkal igyekszik létrehívni a maga érdekeinek megfelelő felosztást*” (A. Gergely András, 2013). Ha ez így van, akkor pedig tudományos munka és feladat ezeknek a diszkurzív határolásoknak a feltérképezése.

Irodalomjegyzék:

- A., Gergely András (2013). *Antropolitikai és antipolitikai tétovázások. Válogatott tanulmányok és reflexiók*. Budapest: Antroport, 139-148.
- Boronkai, D. (2005). A diskurzuselemzés lehetőségei a mindennapi nyelvhasználat. *KÉPZÉS ÉS GYAKORLAT: TRAINING AND PRACTICE 3(1)*. 76-90.
- Bourdieu, P. (1987). A politikai mező. *Valóság*, 1., 110-115.
- Brock, K., Cornwall, A. & Gaventa, J. (2001). Power, Knowledge and Political Spaces in the Framing of Poverty Policy. *Institute of Development Studies Working Paper 143*.
- Fairclough, N. (1995). *Critical Discourse Analysis*. London: Longman.
- Feischmidt, M. (2007). *Az empirikus kutatások kvalitatív módszereinek episztemológiai alapvetései*. In: Feischmidt, M. (2007) *Kvalitatív módszerek az empirikus társadalom- és kultúrakutatásban*. Egyetemi tankönyv és szöveggyűjtemény. Budapest: ELTE.
- Glózer, R. (2007). *A diskurzuselemzés módja és értelme*. In: Feischmidt, M. (2007) *Kvalitatív módszerek az empirikus társadalom- és kultúrakutatásban*. Egyetemi tankönyv és szöveggyűjtemény. Budapest: ELTE.
- Szabó, M. (2004). *A diszkurzív politikatudomány alapjai*. Budapest: L'Harmattan Kiadó. 22-29.
- Weinstein, H. et al. (2007). *1807 Commemorated. The abolition of slave trade*. Institute for the Public Understanding of the Past and the Institute of Historical Research Letöltve 2017. december 1.: <https://www.history.ac.uk/1807commemorated/media/methods/critical.html>